

**Buxoro davlat pedagogika instituti
Filologiya fanlari nomzodi, dotsent
H.O'. Yusupova taqrizi ostida**

**Ruziyeva Dilfuza Salimboyevna
Buxoro davlat pedagogika instituti
o'qituvchisi**

VIL'YAM SHEKSPIR VA MAQSUD SHAYXZODA DRAMALARIDA TIPOLOGIK O'XSHASHLIK

Annotatsiya: Mazkur maqolada, buyuk ingliz dramaturgi Vil'yam Shekspir va o'zbek adabiyotining yorqin siymolaridan biri Maqsud Shayxzoda ijodi jahon hamda o'zbek adabiyotshunosligida o'ziga xos tarzda bahosini olgan. Shekspir asarlari o'tgan asrning boshlaridayoq o'zbek kitobxonlari qiziqishiga sabab bo'lgan va tarjima qilinib, kitobxonlar qo'liga etkazilgan. Uning asarlari Sobiq Ittifoq davrida ham tarjima qilinib, bir necha bor nashr qilingan. Mustaqillikdan keyin ham Shekspirning o'lmas asarlari qayta nashrdan chiqdi (shoir va tarjimon Jamol Kamol tarjimasida). Shekspir asarlarining bu darajadagi ommalashuvi, tabiiyki, o'zbek adabiyotida adabiy ta'sir va aloqalarning betakror qirralirni namoyish etishi, ayni paytda adabiyotshunoslarning ham diqqat markazida bo'lishi tabiiy bir holdir.

Kalit so'zlar: tragediya, syujet, kontseptsiya, antik, janr, ekspozitsiya, estetik, tragik qahramon, ekspozitsiya, adabiyotshunos.

"HAMLET" AND "MIRZO ULUG'BEK" ARE RARE EXAMPLES OF THE TRAGEDY GENRE

Annotation: In this article, the works of the great English dramatist William Shakespeare and one of the bright figures of Uzbek literature, Maqsud Shaikhzoda, have been evaluated in a unique way in the world and Uzbek literary studies. Shakespeare's works attracted the interest of Uzbek readers at the beginning of the last century and were translated and made available to readers. His works were translated and published several times during the time of the former Soviet Union. Even after independence, Shakespeare's immortal works were reprinted (in translation by poet and translator Jamal Kamal). The popularization of Shakespeare's works at this level, of course, shows the unique aspects of literary influences and connections in Uzbek literature, and it is natural that it is the center of attention of literary scholars.

Key words: tragedy, plot, concept, antique, genre, exposition, aesthetic, tragic hero, exposition, literary critic.

«ГАМЛЕТ» И «МИРЗО УЛУГ'БЕК» — РЕДКИЕ ПРИМЕРЫ ТРАГЕДИЧЕСКОГО ЖАНРА

Аннотация: В данной статье произведения великого английского драматурга Уильяма Шекспира и одного из ярких деятелей узбекской литературы Максуда Шайхзоды получили уникальную оценку в мировом и узбекском литературоведении. Произведения Шекспира вызвали интерес узбекских читателей в начале прошлого века, были переведены и предоставлены читателям. Его произведения переводились и издавались несколько раз во времена бывшего Советского Союза. Даже после обретения независимости бессмертные произведения Шекспира переиздавались (в переводе поэта и переводчика Джамалия Камалия). Популяризация произведений Шекспира на этом уровне,

безусловно, показывает уникальные стороны литературных влияний и связей в узбекской литературе и закономерно, что она находится в центре внимания ученых-литературоведов.

Ключевые слова: трагедия, сюжет, концепция, антиквариат, жанр, экспозиция, эстетика, трагический герой, экспозиция, литературный критик.

Tragediya shiddatli voqealar oqimiga, qiziqarli syujetga, o'lmas badiiy g'oyalarga asoslaniladigan, va ayni paytda, yozuvchi badiiy kontseptsiyasini o'zida ifoda etishda keng imkoniyatlarga ega bo'lgan adabiy janrdir. Mavzuga yondashishdan oldin targediyaning janriy xususiyatlari masalasiga oydinlik kiritib olish, maqsadning yanada aniqroq va teranroq ochilishida yordam beradi. Fojia janri adabiyotning dramatik turiga mansubdir. Tragediya – yunoncha so'z bo'lib, kelib chiqishidagi asl lug'aviy ma'nosi – tragos – echki, oda – qo'shiq, ya'ni “echki qo'shig'i” demakdir. Bugungi kunda u o'zining qadimiy lug'aviy ma'nosidan butunlay uzoqlashib ketgan. Xo'sh, nega endi “echki qo'shig'i”? Bu atama qanday kelib chiqqan? Yunonistonda antik davrda har yili fevral' oyida hosil xudosi Dionis kiyimidagi kishi tushgan aravaning orqasidan bir to'p qiziqchilar ergashib yurishgan. Ular mavjud odatga ko'ra echki terisini yopinib olishgan. Bularni tragoslar deb atash rasm bo'lgan. Keyinchalik bu termin adabiyotga qo'yib, o'zining asl asarlarga nisbatan ishlatilgan. Eng birinchi tragediyaning vatani Yunoniston bo'lib, bu janrning “otasi” antik adabiyot namoyandasi Esxil (eramizdan oldingi VI – V asr) sanaladi. Uning zamondoshlari va izdoshlari Safokl, Evripid kabilar bo'lib, ular yaratgan fojialar bugungi kungacha tamoshabinlarni qiziqtirib keladi. Odatda, tragediya deganda oxiri o'lim bilan yakunlanadigan yasarlar tushuniladi. Bu xususiyat ko'pchilik fojia asarlariga xos bo'lsa ham, birdan-bir va asosiy belgi emas. Tragediya – qahramonlarning boshiga tushadigan eng og'ir holatlarni bo'rttirib ko'rsatish yo'li bilan hayotda hamisha mavjud bo'lgan fojiaviylikni yorqin tasvirlaydigan asarlardir. Fojia inson hatidagi eng qaltis, eng shiddatli, halokatli holatlar tasviriga asos qilib oladi va ularni dahshatli to'qnashuvlar, tashqi yoki ichki kurashning shiddatli silsilasida tasvirlaydi. Shekspirning “Otello”, “Hamlet”, Pushkinning “Boris Godunov”, Abduratif Fitratning “Abulfayzxon”, Shayxzodaning “Mirzo Ulug'bek” fojialarida xuddi ana shunday holatlarni ko'ramiz. Aynan “Mirzo Ulug'bek” asarida Shayxzoda bosh qahramonning hayotiy fojiasini uning o'z zamonasidan juda ham ilgari lab ketgani bilan izohlaydi. Ulug'bek ideallari bilan mavjud jamiyat tarixiy sharoiti o'rtasida hal qilib bo'lmaydigan qarama-qarshilik mavjud va xuddi mana shu qarama-qarshilik qahramon fojiasining asosini tashkil etadi. Fojia janridagi asarlar aksariyat falsafiy ruh bilan yo'g'rilgan, romantik bo'yoqlarga boy, dramatism eng yuqori nuqtaga olib chiqilganligi bilan ajralib turadi. Bunday asar yaratish oson emas. Shuning uchun ham mukammal fojia asarlari adabiyotimizda kam uchraydigan hodisadir. Tragediya janri namunasida xarakterlarning ulug'vorligi, o'ta mushkul azob o'qubatli jarayonlarni yangi bobida qalblarni fojiali tug'yonlar qa'riga tortuvchi iztiroblarning ikkilanish onlari, noiloj holatlardan chiqish uchun butun vujudi bilan qarshi kurashishlari, o'lim dahshatlaridan tap tortmasliklari kitobxon va tomoshabin qalbini larzaga soladi, hayajonlantiradi, bir olam unutilmas estetik ta'sir ko'rsatadi. Ko'pincha, qahramonlik ruhi bilan omuxta bo'lib keluvchi fojia ruhi hayajonlantiruvchi kuchi, ta'siri bilan turmushning xunuk va yovuz ko'rinishlaridan uzoq yurishga unday hollarga qarshi beomon kurashishga undaydi, ulug'vorlikka chorlaydi. San'atkorona ko'rsatilgan bunday holatlarni ko'zdan kechirgan qalbidan his etgan tomoshabin va kitobxon o'zini avvalgidan bardamlashgan, ma'naviy kuchi oshgan, yangi kurashlarga chog'langan his etadi. Tragediyaning tarbiyaviy-ta'limiy kuchi, illat va yovuzliklardan qalblarni forig' etuvchi, fojiaviy larzaga solib ta'sir o'tkazuvchi estetik qudrati xuddi shundadir.

Bu janr namunasida, avvalo, tragik g'oya yotishi zarur. U yuksak badiiylik bilan yaxlitlikda namoyon bo'lishi kerak. Unda g'oya chinakam fojiaviy ruh darajasiga ko'tarilishi shart. Bunga tragik koliziyaning murakkab tus olishi orqali erishiladi. O'z navbatida, tragik g'oya qirralarini ifodalovchi xarakterlarining murakkab qismatida faqat uning yakka o'zigagina, uning sha'niga,

manfaatiga tegishli mohiyat mavjud bo'lmaydi. Aksincha, tragik qahramonga qarshi turgan kuch yoki kuchlar uning o'zidan ham boshqalarga – oila manfaatiga, jamiyat axloqiga, el-yurt oldidagi burchga, bir so'z bilan aytganda, ko'pchilikka, uning manfaatiga daxldor bo'ladi. Ana shunday manfaatlar birlashgan echish, hal etish mushkul nuqtada turgan xarakter kurashda mardonavor turib, ikkilanish azoblarini bosib o'tadi va muayyan hayotiy ne'matlardan mahrum bo'ladi, baxtsizlikka yo'liqadi yoki o'zi jisman halok bo'ladi. Uning shunday fojiviy, o'zidan boshqalar uchun ham naflil kurash jarayonlarida chekkan azob-uqubatlari, iztiroblari, kurash alamlari kitobxonni estetik tug'yonga soladi. Mana shunday keng qamrovga, tragik holatga molik bo'lgan hayot ko'rinishlarigina tragediyaning mavzui va mazmuni doirasini belgilaydi. Aks holda tragediya uchun maydon zohir bo'lishini tasavur etish qiyin.

“Hamlet” tragediyasi 1601-1602 yillarda yozilgan bo'lib, u Vil'yam Shekspir ijodining cho'qqisidir. Daniya shahzodasi Hamletning hayoti tragediya syujetini tashkil etadi. Asarda Daniyaning o'tmishiga doir voqealar aks ettirilgan bo'lsa ham, muallif unga o'z zamonasining ruhini singdirdi, zamondoshlarning tipik obrazlarini yaratdi. Dramaturg «chirigan Daniya davlati»ni tanqid qilar yoki “izdan chiqqan dunyo” hiqida so'zlar ekan, u o'z zamonasidagi Angliyani nazarda tutadi.

Asarda tasvirlanayotgan voqealar Daniya qirollarining qadimgi qasri – sovuq va haybatli el'sinorda bo'lib o'tadi. Zim-ziy tun. Qasr devorlari tagida soqchilar daydib yuribdi. Ularni vahima bosgan, chunki ularga marhum qirolning arvohi ko'ringan. Qadimgilar naqliga ko'ra, go'yo arvohnig ko'rinishi bexosiyat, davlat boshiga balo keltiruvchi alomat emish. Haqiqatan ham, yurt notinch. Daniya qirolligida allaqanday yovuzliklar. el'sonor qasrida esa qandaydir mudhish sirlar bor. Ikkinchi ko'rinishda dramaturg qasrning ichki xonalari va bosh qahramonlar bilan tanishtiradi. Bir tomonda motam libosiga o'ralgan qayg'uli Hamlet, ikkinchi tarafda esa kibr-havoli, ko'rinishdan muloyim va betashvish Daniya qirol – Hamletning o'gay otasi Klavdiy, onasi Gertruda va saroy ahlilari. Motam marosimi bilan to'y tantanalari aralashib ketgan. Hamlet vafot etgan otasining motasida qayg'u chekadi. Bu qayg'uni onasining beqarorligi yanada orttirgan. Chunki u sevgan erining tobutini kuzatib, “oyoqqa kiygan boshmog'i” to'zimasdanoq erining ukasi Klavdiyga tegib olgan. Yaqinlaridan bezgan Hamlet ilgarigidek quvnoq va g'ayratli emas, balki g'amgin va o'z fikrlari bilan band. “Butun dunyo o'zining harakatidan naqadar to'ng, bema'ni va to'mtoq...” bo'lib ko'rinadi unga.

Uchinchi ko'rinishda vazir Poloniy hamda uning o'g'li Laert va qizi Ofeliya bilan tanishamiz. Poloniy Frantsiyaga ketayotgan o'g'liga pand-nasihat qiladi. Otasi bilan akasi Ofeliyani unga oshiq bo'lgan Hamletning va dalariga ishonmaslikka, tadbirli va ehtiyotkor bo'lishga undaydilar. Itoatkor qiz otasining izmidan chiqmaslikka va da beradi. Tragediyaning ekspozitsiyasi to'rtinchi ko'rinishda tugaydi. Voqealar o'rni yana qasr oldidagi maydonga ko'chiriladi. Soqchilar arvohnig paydo bo'lishini kutadilar, ularning orasida do'sti Goratsio bilan Hamlet ham bor edi. Tun qorong'usida zambaraklar gumburlashi yanada qattiqroq eshitiladi. Buyruqqa ko'ra, maishat qilayotgan qirolning har bir qadah ko'tarishi to'p otish bilan nishonlanayotgan edi.

Shu vaqtda arvoch ko'rinib qoladi. Soqchilardan birining “Daniya davlatga bir balo yuqqan” degan luqmasi ekspozitsiyani tugallaydi. Birinchi pardaning beshinchi sahnasi dramatik harakatining tugunini tashkil etadi. Hamlet otasining arvohiga duch keladi. Arvoch Klavdiyning dahshatli jinoyati haqida so'zlab, Hamletni o'ch olishga undaydi. Hamletning shubhalari oydinlashadi. Shu sahnadan boshlab voqealar shiddat bilan rivojlanib ketadi. el'sinorda Hamlet bilan qirol o'rtasida yashirin kurash ketadi. Qirol Hamletdan xavotirlanadi, qo'rqadi, butun vositalar bilan uning ichki sirlarini bilib olishga intiladi. Bu yo'lda unga Poloniy hamda Hamletning sobiq do'stlari Rozenkrants va Gil'densternlar yordam beradilar. Hatto Hamletning sevgilisi Ofeliya va onasi Gertruda ham qirol nayranglariga xizmat qiladilar. Hamlet tomonida uning sadoqatli do'sti Goratsio turadi. Hamlet arvohnig so'zlarini tasdiqlovchi dalillar izlaydi,

o`zini telbalikka solib, saroydagi nayranglarni va ikki yuzlamachilarni chuqurroq bilib olishga intiladi. Hamlet el`sinorga kelgan teatr truppasidan o`z shubhalarini isbotlash uchun foydalanadi. Klavdiyning jinoyatiga o`xshash voqeani aks ettiruvchi “Qopqon” o`yinini sahnaga qo`yadi. Tomoshadan sarosimagan tushib qolgan qirol tamomila fosh etiladi. endi Hamlet o`z niyatini amalga oshirishi, ya`ni qirodan o`ch olishi mumkin edi, lekin u shaxsiy qasosdan ko`ra buyukroq maqsad yo`lidagi fikrlar bilan band bo`lib, qirol o`ch olishni kechiktiradi. To`g`rirorg`i, qotilni jinoyat ustida qo`lga tushirishni mo`ljallaydi. Shu jihatdan Hamletning onasi bilan suhbatini aks ettirilgan sahna juda keskin va hayajonlidir. Hamlet onasi bilan suhbatlashayotganda parda orqasiga bekinib turgan Poloniyni qirol gumon qilib, o`ldirib qo`yadi. Shundan so`ng voqealar yanada keskinlashib boradi. Klavdiy Hamletning o`zi uchun xavfli dushman ekaniga ishonch hosil qiladi va uni o`ldirish uchun yashirin maktub bilan Angliyaga jo`natadi. Bu esa Hamletning qasos olishini yanada kechiktiradi, lekin u sezgirlik bilan dushmani yo`q qilishning eng muvofiq paytini kutadi:

Mayli, mayli, ko`ramiz – cho`q qazgan o`zi

Chohga tushib ketish g`alati bo`lar.

Ular yomon niyatni o`ylashgan menga,

Men ulardan ham chuqur quduq qazaman.

Qasrdagi hayot tobora mudhish va fojiali yo`l bilan rivojlanib, dramatik harakat voqealar echimiga yaqinlashib boradi. Otasining o`limi Ofeliyani aqlan ozdiradi va u fojiali ravishda halok bo`ladi. Xaloyiq orasida el`sonordagi yovuz ishlar haqida tobora ko`p gap tarqaladi, norozilik kuchayadi. Laert Frantsiyadan qaytib kelib, otasining qasosini olish harakatida bo`ladi, g`azablangan olomonga bosh bo`lib, el`sonorga bostirib kiradi. Klavdiy Laertni uning otasi Poloniyni Hamlet o`ldirganiga ishontiradi. Hamlet ham Angliyaga qaytadi. U Angliyaga ketayotganda, yo`lda qirolning maktubini o`qib, Klavdiyning yovuz niyatini payqaydi. Shuning uchun uning maktubini yangi maktub bilan almashtirib, o`limga sotqin Rozenkrants va Gil`densternlarni yo`llaydi.

ADABIYOTLAR

1. Abdusamatov H. Drama nazariyasi. – T.: G`afur G`ulom nomidagi Adabiyot va san`aat nashriyoti, 2000. – 298 b.
2. Adabiyot nazariyasi. I tom. – T.: Fan, 1978, 416 b; II tom. – T.: Fan, 1979, - 448 b.
3. V.G.Belinskiy. Sobr. Soch., Moskva, 1953, t. II
4. Belinskiy V.G. Tanlangan asarlar, Toshkent, O`zbekiston Davlat nashriyoti. 1955, 199-bet.
5. Zokirov M. Maqsud Shayxzoda. - T.: G`afur G`ulom nomidagi Adabiyot va san`aat nashriyoti, 1969.
6. Imomov B. Hayot va dramatik konflikt. – T.: Fan, 1968. – 180 b.
7. Imomov B. Tragediya va xarakter. Dramaturgiya janrlari. – T.: Alabiyot va san`at, 1977. -176